

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Віктор Ємельянов

ГУБЕРНСЬКИЙ СТАРОСТА

(Із архівів СБУ)

Про події громадянської війни на Чернігівщині за роки Радянської влади написано немало. Різного часу побачили світ збірники історичних документів, основне призначення яких полягало у тім, щоб довести «істину»: більшовики в усьому праві, і це не можна було ставити під сумнів. Істориками від КПРС ця інформація дуже ретельно фільтрувалася в дусі вимог офіційної ідеології, і тому весь трагізм, усі суперечності того складного часу вихолощувалися, і дослідникам залишалася у кращому випадку напівправа, а у гіршому — відверта брехня.

Доля повітового, а потім губерньського старости доби Української держави гетьмана П. Скоропадського Миколи Васильовича Висоцького не відрізнялася від долі більшості його «братів по класу». Він був розстріляний чернігівськими чекістами у 1921 р. без суду після дуже поверхового слідства. А в тих збірниках, які згадувалися вище, друкувалися вибірково його накази та розпорядження. Так був створений міф місцевого значення «про непримиренного ворога революційних мас».

Народився Микола Васильович Висоцький у 1870 р. в сім'ї поміщика (в с. Макіївці, нині Носівського району на Чернігівщині). Одержавши відповідну освіту, він присвятив себе земській діяльності, заслуживши на цьому поприщі великий авторитет. Тільки цим можна пояснити той факт, що Микола Васильович тричі переобирався головою Ніжинського повітового земського зібрання — 18 років поспіль. Особливу увагу приділяв Висоцький розвитку сільського господарства, виведенню високопродуктивних порід великої рогатої худоби. Завдяки турботам Миколи Васильовича до повіту було завезено багато сільськогосподарської техніки. Але одна деталь таки негативно відбилася на його кар'єрі. Він був лібералом за своїми політичними переконаннями і терпляче ставився до противників існуючого ладу. У 1914 р., коли для імперії настали тяжкі часи, чернігівський губернатор Маклаков, майбутній міністр внутрішніх справ Росії, не затвердив Висоцького на четвертий термін головування у земському зібранні. Щоправда, Микола

Васильович недовго залишався без діла. Того ж таки року ніжинське дворянство обрало його своїм предводителем. На цій посаді він пережив буремні події 1917 року.

Навесні 1918 р. на територію України вступили німецькі війська. 23 квітня в Києві відбувся перший з'їзд партії хліборобів. Його делегати проголосили генерала П. Скоропадського гетьманом України в надії на те, що останній за допомогою німецьких військ зуміє зупинити хвилю вбивств, пограбувань та інших жахів громадянської війни, яка уже накривала Україну. Микола Васильович бере участь у роботі цього з'їзду, засідає у президії, голосує за його рішення. Відтак Висоцький прийняв пропозицію нової державної влади — став старостою Ніжинського повіту і присягнув на вірність Українській державі: «... Обіцяю, присягаю не визнавати іншої Вітчизни, крім Української держави, і широко виконувати всі обов'язки громадянина України, підкорятися її урядові і всій призначеній від нього владі. Завжди мати на увазі, що добро і процвітання моєї Вітчизни для мене вище всіх моїх особистих інтересів».¹ Микола Васильович так і чинив в своїй службовій діяльності. Згідно з наказом Міністра внутрішніх справ гетьманського уряду, він забороняє проведення мітингів та зборів у повіті, повертає власність, пограбовану під час більшовицького правління, її законним хазяям.

У серпні 1921 р. Микола Васильович пояснював свою діяльність таким чином: «Я прийшов на цю посаду, розуміючи, що влада Рад не утримається, що почалася влада іноземців при повній нашій дезорганізованості, і розуміючи, що навіть при наших обставинах не можна кидати Батьківщину, і по можливості зменшити тягар німецьких поборів і саме цим зупинити громадянську війну... Я прийшов на цю посаду, бажаючи зробити добро, і вірив в це. Моя віра була помилковою, і не моя вина в тім, що при існуванні громадянської війни, збудженню населення, при окупації німців, які ні з чим і ні з ким не рахувалися, при існуванні водночас цивільної влади та німецьких комендатур та їх збройних загонів на місцях, і при небажанні і безсиллі, як це згодом з'ясувалося, гетьманського уряду, при неможливості залучити до служби чесних та порядних людей, мені не вдалося зупинити війни і всіх жахів, які хочуть звалити на мене, як на старосту».² Конкретні факти підтверджують слова Миколи Васильовича. Справжніми господарями у Чернігівській губернії, як і в усій Україні, були представники німецької окупаційної влади. Ніжинський комендант барон фон Россін в своєму наказі від 26 травня 1918 р. без всіляких сумнівів заявив: «Я взяв на себе всю повноту поліцейської влади в підлеглому мені районі».³

Користуючись ситуацією, німці вирішили «викачати» з України усе, що було можливо, і в першу чергу — продукти харчування. Пряме грабування селянства, яке супроводжувалось розправами з непокірними, набуло масового характеру і в свою чергу викликало спочатку глухе невдоволення. Досить скоро воно переросло у відкритий збройний опір.

Як у цих складних умовах поводить себе староста Висоцький? Він намагається в міру своїх можливостей пом'якшити вибухонебезпечну ситуацію, прекрасно розуміючи, що це може призвести до нових жертв. Микола Васильович домагається повернення грошової контрибуції селянам Крут та Кагарликів, взятої з них німецькою комендатурою. Рятуює життя керівнику місцевих більшовиків Черелі. Спростовуючи під час слідства звинувачення на свою адресу, Висоцький заявляє: «Про розстріли селян в Ніжинському повіті мені відомо із повідомлень старост. Із цих повідомлень я знав про випадки розстрілів під час втечі з-під охорони, але ці дані ні в якому разі не свідчать про масові роз-

стріли... було дуже багато випадків вбивств... але це я пояснюю шоками громадянської війни і помстою однієї частини населення другій».⁴

Настрій селянства дуже вдало використовували більшовики у політичних цілях. З Радянської Росії прибув на Чернігівщину М. Г. Крапив'янський із завданням підготувати і очолити повстання проти німців та гетьманців. З притаманною йому енергією Микола Григорович узявся за цю справу. Чернігівщина вирувала боями, сутичками, про що свідчить «Чернігівська земська газета» за липень 1918 року: «В липні місяці у селі Хохловка Глухівського повіту з'явилася шайка більшовиків, до яких приєдналися деякі місцеві селяни. Цією бандою був знищений залізничний міст. 20 липня в Хохловку прибув німецько-український карний загін, який після короткого бою розігнав більшовиків і спалив усе село. У вогні знищено 100 хат, була спалена і церква».⁵

За таких складних політичних умов Микола Васильович дав згоду зайняти посаду губернського старости. Під час слідства у 1921 р. він так пояснив цей свій крок: «...Керувався я... бажанням принести користь і вірячи, що при існуванні своєї влади Україні буде можливість жити і зменшити гніт німецької окупації, і зупинити громадянське кровопролиття. Жодної газети я не забороняв, завжди захищав перед центральним урядом громадських діячів... в представниках більшовизму ніколи не вбачав ворогів... при нагоді звільняв останніх».⁶ До цієї заяви Висоцького ми ще повернемося. А тоді, на початку серпня 1918 р., у Ніжинському повіті вибухнуло повстання під керівництвом М. Г. Крапив'янського. Саме у цей повіт на прохання Висоцького прибули німецькі війська, які жорстоко придушили цей збройний виступ. У листопаді 1918 року в Німеччині була знищена монархія, почалася революція, і німецькі війська стали залишати територію України. Петлюрівські збройні сили розгорнули наступ на Київ, і гетьману, разом з його урядом, нічого не залишалось, як тікати разом зі своїми колишніми союзниками, а такі, як Висоцький, рятувались, як могли.

Микола Васильович виїжджає до Києва, де живе під прізвиськом якогось Шараєвського. Його сім'я в цей час переїжджає на південь, куди дуже скоро подається і він. Колишній губернський староста не евакуюється разом з денікінськими військами, маючи надію знайти свою сім'ю. 1921 рік застав Миколу Васильовича в Анапі. Він таки знайшов свою сім'ю, але чекісти вже йшли по його сліду. Спочатку обшук, а потім і арешт 12 червня 1921 року. На першому допиті Висоцький твердо стоїть на своєму: він Шараєвський Федір Іванович із міщан, безпартійний. І тоді чекісти взялися за його жінку. На її прохання Микола Васильович робить заяву на допиті 1 серпня 1921 року: «Я, Висоцький, в 1918 році... до виїзду в м. Київ з Чернігівської губернії був повітовим старостою, а потім губернським старостою, до кінця листопада 1918 р.».⁷ Після цього допиту з Миколи Васильовича була взята підписка такого змісту: «Я, що нижче підписався, гр. Висоцький Микола Васильович, підписуюсь в тому, що, якщо на мене вкажуть згадані в протоколі, що я мав з ними зв'язок після виїзду з Ніжина, то я підлягаю вищій мірі покарання — розстрілу».⁸

Одержавши телеграму від своїх колег з Анапи про затримання Висоцького, ніжинські чекісти виїхали туди і привезли арештованого для подальшого слідства і відкритого суду. Місцева газета дала таке оголошення: «...ПовітЧК звертається з проханням до всіх постраждавших під час гетьманщини повідомити дані про діяльність Висоцького в письмовій чи усній формі».⁹ На першому ж допиті в Ніжині колишнього старосту звинуватили в проведенні масових репресій проти «революційного народу». Микола Васильович був морально готовий до цього і тому одразу ж починає захищатись: «Визнаю себе винуватим

в тому, що я жив під чужим паспортом, не заявивши про себе вірних даних, боячись, що агенти Радянської влади в прифронтовій зоні не будуть мати достатнього часу і витримки для з'ясування обставин мого положення. З часом, коли Радянська влада затвердиться і пройдуть гострі моменти громадянської війни, я хотів про себе заявити Радянській владі і дати пояснення... підкреслюю ті обставини, що повітовий староста мав право арешту, право заслання... Але не право суду, тим більше право підписувати смертні вирoki. Карних загонів у моєму розпорядженні не було... При постійних нападах з боку повстанців мені довелося викликати в Ніжинський повіт Чернігівську сотню. Але її діяльність показала, що цією силою не можна користуватися в боротьбі з повстанцями. В майбутньому ця боротьба велася німецькими військами, командування яких не ставило до відома нас свої плани... До кінця не вдалося озброїти варту і навіть набрати повний її склад. По всіх повітах не було і половини, але й ця половина при першому нападі розбіглася».¹⁰

Негусто було свідків у справі Висоцького. Всі вони горіли полум'ям класової ненависті, але так і не зуміли навести факти, які б звинувачували Миколу Васильовича у військових злочинах проти народу. А він продовжував свій нелегкий двобій з чекістською машиною за своє життя: «Я був проти смертної кари... всі розстріли проводила Варта без мого відома».¹¹ Десь посеред слідства на адресу чекістів надійшло дві заяви, які вибили його із звичної накатаної колії. Стало ясно, що ідея відкритого суду лопнула, як мильна кулька, але це якраз і заохочувало чекістів до таємної розправи. Документи, що збереглися у «справі» Висоцького, дають можливість з'ясувати подробиці подій, які відбувалися у Чернігові восени 1918 р. Йдеться про суд над відомими діячами більшовицького руху на Чернігівщині О. Соколовським, К. Листопад та Є. Петровським. Німецький польовий суд О. Соколовського виправдав «за відсутністю доказів», а решту засудив до 8 років каторги. Цей вирок здивував багатьох своєю м'якістю. Гетьманська Варта мала чіткі відомості про діяльність вищезгаданих на підпільній ниві: «Найбільшим впливом і авторитетом у партійних колах м. Чернігова користується Софія Іванівна Соколовська, яка є керівником групи більшовиків... в цей час Соколовська продовжує служити центром, навколо якого групується найбільш дійовий більшовицький елемент. І вона, не боячись, афішує своє становище... За відсутності Соколовської в організації її заміняє Ксенія Листопад і брат Соколовської, колишній прапорщик Олексій Іванович Соколовський».¹² Так що ж усе-таки відбулося насправді, і яке відношення до цих подій мав губернський староста Микола Васильович Висоцький? Як свідчать документи, — безпосередне.

Із заяви Оксани Григорівни Листопад, члена партії з 1916 року (активна революційна діячка, в 1917—1918 рр. була членом Чернігівської організації РСДРП, входила до складу Чернігівського губкому партії; під час слідства у справі Висоцького займала відповідну посаду в Київському губкомі партії): «...У Чернігові в цей час (1918) німецько-гетьманською розвідкою був викритий революційно-повстанський комітет, який готував повстання проти гетьманців та німців. Із складу комітету були заарештовані Є. Петровський (працює в політвідділі 2 кінного корпусу «Червоного козацтва»), О. Соколовський (загинув під час боїв за Київ з денікінською армією) і я... Німецьким судом ...я і Петровський були засуджені до 8 років каторжних робіт (вирок дуже м'який), а Соколовський виправданий, але всі ми продовжували перебувати у в'язниці... Висоцький витримував дуже великий тиск з боку поміщицьких кіл Чернігівщини, які були змучені терором повстанського руху і домагалися розправи над заарештованими членами комітету. Вже своїм офіційним становищем він повинен був піти далі в репресіях

по відношенню до заарештованих членів комітету. Замість цього, він не виконав своїх прямих обов'язків губернського старости, а замість цього обмежувався тільки адміністративними арештами, і коли після революції в Німеччині вплив окупаційної влади скінчився, Висоцький віддав розпорядження про звільнення заарештованих». ¹³

Автором другої заяви був Іван Миколайович Соколовський, батько Софії та Олексія Соколовських. Старий революціонер-народоволець так описав діяльність Миколи Васильовича у той буремний час: «Я мав усі підстави чекати від німецької влади репресій... Як тільки Висоцький зайняв посаду старости, запрошений мешканцями міста Ніжина, для того, щоб пом'якшити німецький режим, я зразу почав одержувати відомості від Висоцького через моїх знайомих про ставлення до мене і моїх дітей німецької влади. Німці особливо цікавилися моєю донькою і розшукували її. Висоцький та Бакуринський не давали їм нашої адреси, дуже добре їм відомої, і продовжували мене інформувати про все, що робиться. З кожним днем становище по відношенню до моїх дітей загострювалося, і настав той час, коли Висоцький разом з Бакуринським мене попередили: ...якщо вона (Софія Соколовська) не зникне, то можуть бути дуже тяжкі наслідки». У той же день дочка виїхала з Чернігова, а через кілька днів в нашому домі був зроблений обшук німецьким загоном і заарештований мій син... Під час утримання мого сина під арештом я мав інформацію про хід слідства, знав, що Висоцький разом з Бакуринським турбувалися не тільки про мого сина, а і про інших більшовиків — їх було десять чоловік. Завдяки цьому, вирок німецького суду був не дуже суворим. Коли звинувачені були передані під відповідальність губернського старости, то вони були дуже швидко звільнені, з незрозумілих для мене причин, але безперечно, з ініціативи Висоцького, як мені розповідав мій син. Таким чином, завдяки Висоцькому були врятовані десять чоловік і мій син, котрий потім зміг служити командиром та комісаром, а донька моя змогла бути відправленою за кордон партією, де вона працювала в Італії та Франції, ставши членом французької комуністичної партії». ¹⁴ Софії Соколовській поталанило ще раз в 1919 р., коли вона зуміла уникнути розстрілу в Одесі, де працювала в підпіллі разом з Жанною Лябурб. Останню крапку в бурхливій біографії С. Соколовської поставили ті ж самі чекісти. У 1937 р. вона була розстріляна, як «ворог народу».

Відмовившись від відкритого суду, чекісти усе-таки вирішили довести свою справу до кінця. У них були надії, що проти Висоцького дасть свідчення сам Микола Григорович Крапив'янецький, який, однак, після двогодинної розмови з Миколою Васильовичем відмовився від цього, бо був людиною честі. Ганна Висоцька, дружина Миколи Васильовича, звернулась з листом до Леніна. Вона відчувала небезпеку таємної розправи над своїм чоловіком і робила все, що могла, аби запобігти цьому. Це лист жінки, яка не плазувала перед «вождем світової революції», а прагнула справедливості: «...Я звертаюся до Вас, Володимире Іллічу, з проханням вивчити цю справу і судити його (Висоцького М. В.) у Москві для того, щоб суд був справедливим. Невже те, що людина займала відомі посади, може привести до її загибелі. Чоловік, який проробив все життя... не заради кар'єри і особистої вигоди. Зараз він не займається політикою, і зміг би докласти свої зусилля, досвід і здібності для користі справи. Мені здається, що ви нічого не втратите, якщо залучите до праці такого працівника, як мій чоловік, бо вбити людину дуже швидко і легко, а вбивши, не повернеш...». ¹⁵

Лист, однак, не дійшов до адресата, а чекісти поспіхом завершили «справу». Був підготовлений такий акт: «Висоцький є класовим ворогом Революції, і його дії були направлені на повалення Радянської вла-

ди».¹⁶ Вирок був виконаний у в'язниці м. Чернігова, а через 73 роки до справи колишнього губернського старости Миколи Васильовича Висоцького підшили довідку про реабілітацію: «Висоцький є особою, що з політичних мотивів була безнідставно репресована... і тому він підлягає реабілітації, у його діях немає складу злочину».¹⁷ Як-то кажуть, краще пізно, ніж ніколи.

Література та архівні джерела

- 1 Чернігівська земська газета. — 1918 рік. — № 3—4.
- 2 Архівна справа СБУ № 306 с. 6.
- 3 Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов. — Чернигов, 1957. — С. 156.
- 4 Архівна справа СБУ № 306 с. 8.
- 5 Чернігівська земська газета. — 1918. — Травень.
- 6 Архівна справа СБУ № 306. С. 10.
- 7 Там же. — С. 12.
- 8 Там же. — С. 13.
- 9 Чернігівська земська газета. — 1918. — Травень.
- 10 Архівна справа СБУ. С. 16.
- 11 Там же. — С. 17.
- 12 Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов. — Чернигов. 1957. — С. 170.
- 13 Архівна справа СБУ. С. 17.
- 14 Там же. — С. 20.
- 15 Там же: — С. 2.
- 16 Там же. — С. 24.
17. Там же. — С. 25.

